

Главацька Ю. Л.,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладознавства та прикладної лінгвістики факультету перекладознавства Херсонського державного університету

ГРОТЕСКНИЙ ОБРАЗ ЛЮДИНИ В ТЕКСТАХ АНГЛОМОВНИХ БАЙОК: ЛІНГВОКОГНІТИВНІ МЕХАНІЗМИ ЙОГО ФОРМУВАННЯ

Анотація. У статті подано опис лінгвокогнітивних механізмів формування гротескного образу людини в текстах англomовних байок. Концептуальна система комічного англomовної байки доби Реалізму представлена концептуальним полем ЛЮДИНА ЯК МАРІОНЕТКА. Концептуальний оксиморон СУСПІЛЬНЕ vs. ІНДИВІДУАЛЬНЕ лежить в основі формування гротескного образу людини.

Ключові слова: гротескний образ людини, мапування, концептуальний оксиморон, лінгвокогнітивні процедури.

Постановка проблеми. Байка – один із найбільш поширених у світовій літературі жанрів, який має багату і давню традицію. Байкарські сюжети виникли у давні часи, задовго до оформлення самого жанру. У літературознавстві байка традиційно розглядається як інакомовність, двопланове оповідання, із сюжету якого випливає моральне повчання.

Дві загальні протилежні тенденції у розвитку англomовної байки – тенденція до уподібнення до тексту-прототипу та тенденція до руйнації класичного жанру байки – зумовлюють основні віхи історичного розвитку в аспекті її онтологічних й гносеологічних властивостей. Англomовна байка є відкритим текстом, оскільки, по-перше, реінтерпретація сюжету прототексту уможливило обмін інформацією між першоджерелом та навколишнім світом; по-друге, текст англomовної байки синтезує елементи інших жанрів, зокрема, жанру короткого оповідання. Англomовна байка представлена текстами таких літературно-історичних епох, як Середньовіччя (Дж. Чосер, *Nun's Priest's Tale*), Просвітництво (Б. Манделів, *The Grumbling Hive: or, Knave's Turn'd Honest*; Дж. Гей, *Poetic Fables*), Реалізм (А. Бірс, *Fantastic Fables*; Дж. Ейд, *Fables in Slang*), Модернізм (Дж. Тербер, У. Сароян) та Постмодернізм (М. Кінгтон's *Updated fables for the 21st century*).

Відразу з початку панування антропоцентричної парадигми в лінгвістиці людина автоматично потрапила в центр уваги мовознавців. Ю.С. Степанов відзначає, що ЛЮДИНА є найбільш параметризованим концептом у мовній картині світу. У цілому параметри узагальнюються в три основні групи: 1) людина відносно світу (Бога); 2) людина відносно собі подібних («свій» – «чужий»); 3) людина відносно суспільства [1, с. 718]. Відстеження цих параметрів простежується нами під час побудови концептуальних полів системи комічного в текстах англomовних байок.

Байка як певна модель дійсності віддзеркалює еволюцію суспільної думки про місце людини у світі, оскільки об'єктом критики, об'єктом комізму в байці завжди є людина. Концептуальна система комічного текстів англomовних байок відображає фрагмент сміхової картини світу, ядром якої є людина. Екстраполюючи ідеї В.Г. Ніконової про концептуальний простір трагічного [2, с. 14], концептуальну систему комічного розглядаємо як систему, що складається з восьми концептуаль-

них полів: ЛЮДИНА ЯК БОЖИЙ ПРОМИСЕЛ, ЛЮДИНА ЯК МАРІОНЕТКА, ЛЮДИНА ЯК ІДЕНТИФІКАТОР ПОРОКУ ТА ДОБРОДІЙНОСТІ, ЛЮДИНА ЯК ПРОДУКТ СОЦІАЛЬНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ СИЛ, ЛЮДИНА ЯК ВТІЛЕННЯ ПЕВНОГО ПОРОКУ, ЛЮДИНА ЯК ПОТВОРА ЦИВІЛІЗАЦІЇ, ЛЮДИНА ЯК ДЖЕРЕЛО ПІЗНАННЯ СВІТУ, ЛЮДИНА ЯК РУШІЙ ЧАСУ. Кожне концептуальне поле складається з певної кількості художніх концептів, які створюють декілька підкласів. Виявлення художніх концептів неможливе, на нашу думку, без вивчення позамовних чинників та домінуючих концептуальних метафор культурно-історичних епох. Зміст і смисл образу відбивають осмислення тих життєвих орієнтирів, що панують у певну добу. Байкарі відображають у текстах байок настрої, сподівання та переломлюють їх крізь призму свого індивідуального досвіду, створюючи узагальнений образ людини, який, як свідчать результати семантичного та концептуального аналізу, представлений такими його підвидами: амбівалентний, імперативний, парадоксальний та гротескний.

Останні наші публікації були зорієнтовані на опис характеристики різноманітних персонажів текстів англomовних байок [3], розвитку образної специфіки англomовної байки крізь призму розвитку різних видів мислення [4], композиції та композиційно-сміслової структури [5]. Мета наукової розвідки полягає в описі лінгвокогнітивних механізмів формування гротескного образу людини в тексті англomовної байки.

Виклад основного матеріалу. Доба Реалізму характеризується правдивим і всебічним відображенням дійсності на основі типізації життєвих явищ. Концептуальну метафору епохи, яка представлена творами Дж. Ейда, можна сформулювати таким чином: ЖИТТЯ Є ВІДОБРАЖЕННЯ СУПЕРЕЧНОСТІ В ЛЮДЯХ ТА ЇХНІХ ВЗАЄМИНАХ, ЛЮДИНА Є ЕГОЦЕНТРИСТ. Це пов'язано зі швидким розвитком науково-технічного прогресу в США початку ХХ століття, який став причиною породження відчуження між людьми, ідолопоклонства речам і особистим вигодам, крайнього індивідуалізму і егоцентричної замкненості. Цей стан американського суспільства дослідники називають драмою оптимізму [6, с. 14–36]. Зв'язок людини зі світом спостерігається через ставлення людини до собі подібних («свій» – «чужий»).

За результатами текстово-інтерпретаційного, семантичного та концептуального аналізу фактичного матеріалу нами було встановлено, що характерним для текстів байок доби Реалізму є «мотив маріонетки», або «гротескний мотив трагедії ляльки» [7, с. 48–49], який є підґрунтям формування гротескного образу людини.

Гротескний образ, який утворюється внаслідок порушення пропорцій та гармонії [8, с. 58], передбачає зіткнення в його структурі карикатурно загострених елементів, викликає свою появою реакцію здивування й відторгнення [9, с. 94]. Доведе-

но, що в гротеску домінують такі ознаки: «поєднання несполучуваного» (*живого/мертвого, раціонального/безглузлого, матеріального/духовного, гри/серйозності, порядку/хаосу*) та «суміш почуттів» (*трагічного/комічного, сміху/жаху*) (курсив – Л. Р.) [10, с. 438].

У контексті роботи ми вважаємо, що в підґрунті створення гротескного образу людини лежать концептуальні оксиморони РАЦІОНАЛЬНІСТЬ vs. АБСУРДНІСТЬ, ІНДИВІДУАЛЬНЕ vs. СУСПІЛЬНЕ, формування яких супроводжується лінгвокогнітивною процедурою відхилення від усталених норм.

Концептуальне поле ЛЮДИНА ЯК МАРІОНЕТКА, що охоплює 15 художніх концептів у 59 контекстуальних вживаннях, складається з трьох підкласів: «людина як індивідуальність» (4 концепти в 23 вживаннях), «стосунки між людьми» (8 концептів у 30 вживаннях), «суспільні відносини» (3 концепти в 6 вживаннях).

Ключовими концептами в цьому концептуальному полі є ЖІНКА/ДРУЖИНА (12 вживань), ЧОЛОВІК (5 вживань), ЗНЕВАГА (11 вживань), ЖАДІБНІСТЬ (6 вживань), СІМ'Я (3 вживання), ШЛЮБ (2 вживання). Семантичний, текстово-інтерпретаційний та концептуальний аналіз текстів байок доводять, що силою, що керує людьми й перетворює їх у маріонетки, є сила людських стосунків, яка базується на приниженні, образі, зневазі (наведені сутності підводимо під один концепт ЗНЕВАГА): виявляти себе позитивною людиною в суспільстві інших людей та негативно ставитися до членів своєї родини.

Формування гротескного образу людини пропонуємо розглянути на тексті однієї байки Дж. Ейда «The Fable of the Honest Money-Maker and the Partner of his Joys, Such as They Were» [11], де образи основних персонажів (фермера та його дружини) є найяскравішими для виявлення лінгвокогнітивних механізмів їх утворення.

Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що мапування знань базового рівня передбачає перенесення не стільки ознак сутностей, скільки ситуацій, що ними описуються. Принцип аналогії разом із принципом несумісної аналогії слугує когнітивним обмеженням у формуванні гумористично-іронічної тональності текстів англійських байок доби Реалізму та у формуванні комічного образу. Ці принципи проявляються в характері мапування (атрибутивному, ситуативному).

Концептуальний оксиморон СУСПІЛЬНЕ vs. ІНДИВІДУАЛЬНЕ лежить в основі створення гротескного образу фермера. Під СУСПІЛЬНИМ розуміємо ставлення головного персонажа до інших людей як спільноти; ІНДИВІДУАЛЬНЕ асоціюється з рисою власника, тобто володіти не лише предметами побуту, а й родичами як рабами. Текстове втілення наведеного концептуального оксиморону відбувається через лінгвокогнітивні операції атрибутивного (опис головного персонажа) та ситуативного (його ставлення до мешканців мастки та до членів родини) контрастивного видів мапування. Активізація художнього концепту КОМІЗМ здійснюється через контрастивні текстові ситуації, що є прикладами контекстів комічного. Так, опис фермера є іронічно забарвленим з допомогою вживання гіпербол: «He commanded the Respect of all his Neighbors», «Henry was undoubtedly the Tightest Wad in the Town». Актуалізація концепту ІНДИВІДУАЛЬНЕ також відбувається шляхом залучення гіперболи, яка передає негативне ставлення фермера до своєї дружини: «He (the farmer) let her (his wife) have as high as Two Dollars a Year to spend for herself. Her Hours were from 6 A.M. to 6 A.M., and if she got any Sleep she had to take it out of her Time». Зміст наведеної гіперболи полягає в концептуальному оксимо-

роні ЗАМАСКОВАНА СУТНІСТЬ ЛЮДИНИ vs. ІСТИНЕ ОБЛИЧЧЯ ЛЮДИНИ.

Отже, дружина фермера є його власністю, лялькою. Через метафоричне порівняння, у підґрунті якого лежить лінгвокогнітивна операція атрибутивного мапування, створюється гротескний образ дружини, що відображає суміш комічного та трагічного: «...she was as thin as a Rail and humped over in the Shoulders». У наведеному прикладі комплекція жінки порівнюється з аналогічним виглядом дошки. У словесному поетичному образі «Her complexion was like Parchment» колір обличчя порівнюється з кольором пергаменту, тобто обличчя має жовтуватий відтінок, що підкреслює нездоровий вигляд жінки.

Осмислення концептуальної метафори ЖІНКА/ДРУЖИНА Є МАШИНА здійснюється через семантичний аналіз низки номінативних одиниць, які мають спільну сему «припинення функціонування механічного устрою»: *to run down* – зупинитися (про годинники), *to fail* – виходити із строю, *to wear out* – зношуватися, *to break in* – ламатися: «When he took her over to his House to break Her in, the Paper at the County Seat referred to them as the Happy Couple»; His Wife began to Fail»; «But Henry's Wife was Gaunt and...all Run Down»; «...she seemed to be Worn Out». Порівняння дружини з машиною міститься в проєктуванні дій, притаманних механізму, на дії, які властиві у контексті байки дружині. Спостерігаємо смислову невмотивованість як наслідок контрасту між контекстом байки й узуальним значенням дієслів – *to run down, to fail, to wear out, to break in*.

Становлення образу відбувається не лише через мапування негативного ставлення, але й через кореляцію елементів комічного й трагічного. Елемент трагічного додає байці метонімічний словесний образ смерті, де СПОКІЙ (REST) стоїть замість СМЕРТЬ (DEATH): «...and his Woman... folded her lean Hands and Slipped away to the only Rest she had known since she tied up with a Prosperous and Respected Farmer». Такий образ є стереотипним словесним образом, що відтворює архетип СМЕРТЬ.

Життя людини-маріонетки осмислюється в тексті англійської байки через дві концептуальні схеми – ЖИТТЯ Є ЗАЛИШОК ІСНУВАННЯ та ЖИТТЯ Є ОБСЛУГОВУВАННЯ: «Years before he had selected a willing Country Girl with Pink Cheeks, and put her into his Kitchen to serve the Remainder of her Natural Life». Наведені концептуальні схеми актуалізують концепт ЗНЕВАГА, який є одним із найчисленніших за кількістю актуалізацій (11). Наведені концептуальні схеми є результатом лінгвокогнітивної процедури конкретизації ознак сутностей царини мети: *remainder* – *a part or portion that is left after use (порція або частина, що залишилася після використання)*, *service* – *labour (праця, труд)* та області джерела: *life* – *existence (життя – існування)*. Осмислення концепту ЖИТТЯ в термінах концепту ЗАЛИШОК віддзеркалює, на нашу думку, поєднання трагічного та комічного, що лежать у підґрунті гротескного образу [10, с. 438]. Комічний потенціал субстантивної метафори «the Remainder of her Natural Life» полягає в зіткненні номінативних одиниць *Remainder*, що має семантику *частина, порція, що залишається після використання чого-небудь* і *Natural Life* у значенні «існування». Поєднання цих понять породжує несподіване значення, спостерігається відхилення від прототипової концептуальної схеми ЖИТТЯ Є МОДУС ІСНУВАННЯ. Метафора «the Remainder of her Natural Life» стає виразником авторської прагматики: життя молодій дівчині, що розпочинається на фермі свого чоловіка, є залишком, тим, що «відокремлено», «відрізано» від її власного життя.

Осмилення концепту ЖИТТЯ в термінах концепту ОБСЛУГОВУВАННЯ спостерігаємо в такому прикладі: “*He (the Preacher) said that probably there was some Reason why the Sister had been taken right in the Prime of her Usefulness, but it was not for Henry to know it*”. Ми вважаємо, що відбувається руйнація фразеологізму *Prime of Life*, його модифікація в авторський фразеологізм *Prime of Usefulness*, де лексична одиниця *Prime* є залишком зруйнованого фразеологізму. Підґрунтям ідіоми *Prime of Life* є концептуальна метафора ЖИТТЯ Є ПЕРІОД СИЛ. Основою авторської ідіоми є концептуальна метафора ЖИТТЯ Є СЕРВІС, ОБСЛУГОВУВАННЯ, через те, що семантика номінативної одиниці *Usefulness* містить семи «користь» (“*beneficial*”) та «обслуговування» (“*service*”). Отже, спостерігаємо мапування онтологічно неспоріднених, семантично різних ознак сутностей, які притаманні сутності царини джерела, на сутність царини мети образу.

Таким чином, основою для побудови моделі організації комічного смислу в тексті байки доби Реалізму є перетинання двох вимірів, двох площин – площини індивідуальної та площини суспільної, що і сигналізує саме про гумористично-іронічну тональність, об’єктом якої є предмет психології індивідуальної. Комічний потенціал іронії полягає у функції, що характеризує персонажів – представників середнього класу, що є складником американського суспільства ХХ століття.

Висновки. Отже, в основі формування гротескного образу людини лежить концептуальний оксиморон ІНДИВІДУАЛЬНЕ vs. СУСПІЛЬНЕ. Специфіка створення гротескного образу людини в тексті англійської байки виявляється у мапуванні контрастивних ситуацій з допомогою процедур конкретизації й відхилення від усталених норм.

Перспективним вважаємо опис лінгвокогнітивних механізмів формування імперативного образу людини в текстах англійських байок.

Література:

1. Степанов Ю.С. Константы: словарь русской культуры / Ю.С. Степанов. – М. : Академический проект, 2004. – 991 с.
2. Ніконова В.Г. Концептуальний простір трагічного в п’єсах Шекспіра: поетико-когнітивний аналіз : автореф. дис. ... доктора філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови»/ В.Г. Ніконова. – К., 2008. – 32 с.
3. Glavatskaya Yu. Classification of English and American fables: description of various characters / Yu. Glavatskaya // Proceedings of the 6th International Congress on Social Sciences and Humanities. «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. – Vienna, 2015. – P. 168–173.
4. Главацька Ю.Л. Образна специфіка англійської байки крізь призму розвитку різних видів мислення / Ю.Л. Главацька // Науковий журнал SCIENCE and EDUCATION a NEW DEMENSION: Philology, I(2). – Issue: 11. – Nov. 2013. – Hungary, Budapest. – P. 82–85.
5. Glavatskaya Yu. Composition vs. composition and sense structure of the text: different scientific approaches / Yu. Glavatskaya // Canadian Journal of Science, Education and Culture. – № 1(5). – Vol. II. – Toronto : “Toronto Press”, 2014. – P. 509–512.
6. Американский юмор XX века: сборник / сост. С.Б. Белов. – М. : Радуга, 1984. – 528 с.
7. Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / М.М. Бахтин – М. : Художественная литература, 1990. – 541 с.
8. Моклиця М.В. Основи літературознавства : [посібник для студентів] / М.В. Моклиця. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. – 192 с.
9. Семків Р. Іронічна структура: типи іронії в художній літературі / Р. Семків. – К. : КМ «Академія», 2004. – 135 с.
10. Рягузова Л.Н. Гротеск как теоретический и художественный концепт в творческой интерпретации Набокова / Л.Н. Рягузова // Логический анализ языка. Языковые механизмы комизма. – М. : Индрик, 2007. – С. 436–443.
11. Ade J. The Fables / J. Ade [Electronical source]. – Access mode : <http://gaslight.mtroyal.ab.ca/gaslight/fablmenu.htm>.

Главацкая Ю. Л. Гротескный образ человека в текстах англоязычных басен: лингвокогнитивные механизмы его формирования

Аннотация. В статье описаны лингвокогнитивные механизмы формирования гротескного образа человека в текстах англоязычных басен. Концептуальная система комического англоязычной басни эпохи Реализма представлена концептуальным полем ЧЕЛОВЕК КАК МАРИОНЕТКА. Концептуальный оксиморон ОБЩЕСТВЕННОЕ vs. ИНДИВИДУАЛЬНОЕ лежит в основе формирования гротескного образа человека.

Ключевые слова: гротескный образ человека, картирование, концептуальный оксиморон, лингвокогнитивные процедуры.

Glavatskaya Yu. Grottesque image of a human being in the texts of English-American fables: linguistic and cognitive mechanisms of its formation

Summary. The description of linguistic and cognitive mechanisms of grotesque image of a human being formation in the texts of English-American fables is given. Conceptual system of comic in the English-American fable of Realism is presented by conceptual field A HUMAN BEING AS A MARIONETTE. Conceptual oxymoron PUBLIC vs. INDIVIDUAL serves as basis of grotesque image of a human being formation.

Key words: grotesque image of a human being, mapping, conceptual oxymoron, linguistic and cognitive procedures.